

94(477)  
# 87

# МАХНОВСЬКА ВЕРЕМІЯ



Дмитро Архирейський

Художник Тарас Штик

**ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ  
РЕВОЛЮЦІЙНОЇ  
ПОВСТАНСЬКОЇ  
АРМІЇ УКРАЇНИ  
(МАХНОВЦІВ)**

1918—1921 рр.



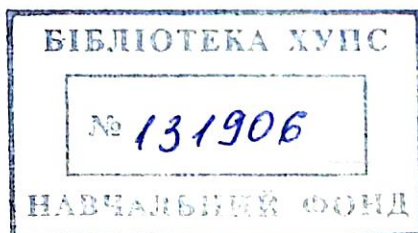
94(477)  
А 87

Дмитро АРХІРЕЙСЬКИЙ

# МАХНОВСЬКА ВЕРЕМІЯ

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ  
РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ  
УКРАЇНИ  
(махновців)  
1918–1921 рр.

Художник Тарас ШТИК



Київ TEMP  
PORA 2019

УДК 94(477)«19»  
ББК 63.3(4УКР)6  
А 87

*Автор висловлює щиру подяку Юлії Олійник і Тарасу Штику, а також співробітникам Запорізького обласного та Нікопольського державного краєзнавчих музеїв за надану допомогу у підготовці цієї книжки.*

Художні реконструкції:  
Редакція:  
Дизайн, верстка:

*Тарас Штик  
Вікторія Олексієнко  
Марія Шмуратко*

Архірейський Д. В.

**А 87 Махновська веремія.** Тернистий шлях Революційної повстанської армії України (махновців) 1918–1921 рр.: науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2019. — 296 с.: іл.

ISBN 978-617-569-396-4

Книжка присвячена військовим аспектам махновщини — яскравого різновиду селянського повстанського руху доби Української революції 1917–1921 рр. Висвітлюються причини селянського опору різноманітним політичним режимам, подається біографія Н. Махна. У контексті основних подій революції розглянуто бойові шляхи Революційної повстанської армії України (махновців), способи її кадрової комплектації та матеріально-технічного забезпечення, з'ясовуються причини остаточної поразки РПАУ(м). Описано деякі важливі битви й бої махновських формувань. Для небайдужих до історії України.

УДК 94(477)«19»  
ББК 63.3(4УКР)6



ISBN 978-617-569-396-4

© Темпора, 2019

# ЗМІСТ

---

|                                                                                           |           |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Передмова</b>                                                                          | <b>7</b>  |
| <b>Причини селянського повстанського руху під час Української революції 1917–1922 рр.</b> | <b>10</b> |
| <b>Дореволюційна біографія Н. Махна</b>                                                   | <b>14</b> |

## **Основні етапи махновщини**

|                                                                                            |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. Початки (літо 1917 р. — весна 1918 р.)                                                  | 18  |
| 2. Від партизанщини до регулярного війська (липень 1918 р. — січень 1919 р.)               | 31  |
| 3. У складі Червоної армії (перша половина 1919 р.)                                        | 50  |
| 4. Проти всіх: Революційна повстанська армія України (махновців), (друга половина 1919 р.) | 78  |
| 5. По червоних тилах (січень — вересень 1920 р.)                                           | 118 |
| 6. З червоними проти Врангеля (вересень — листопад 1920 р.)                                | 142 |
| 7. Останні походи махновської армії (листопад 1920 р. — серпень 1921 р.)                   | 171 |

## **Найважливіші бойові операції махновського війська**

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. «Катеринославська експедиція» 27 грудня 1918 р. — 1 січня 1919 р. | 227 |
| 2. Перегонівський прорив 23–27 вересня 1919 р.                       | 237 |
| 3. Олександрівська операція 7–9 листопада 1919 р.                    | 248 |
| 4. Катеринославська операція 10–11 листопада 1919 р.                 | 255 |

---

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| 5. Великомихайлівські бої 13–15 червня 1920 р.           | 258 |
| 6. Кураховсько-Гришинська операція 13–15 липня 1920 р.   | 264 |
| 7. Оборона Зінькова 9–15 серпня 1920 р.                  | 269 |
| 8. Комарський бій 3 грудня 1920 р.                       | 272 |
| 9. «Іду на ви». Бердянська операція 11–12 грудня 1920 р. | 277 |
| 10. «Андріївська історія» 14–15 грудня 1920 р.           | 279 |
| 11. Федірівський бій 15–16 грудня 1920 р.                | 283 |

#### **Використані джерела та література**

|               |     |
|---------------|-----|
| Опубліковані  | 292 |
| Архівні фонди | 295 |

# ПЕРЕДМОВА

---

**П**оняття «махновщина» з'явилося безпосередньо в період зародження та існування військово-політичного руху, який отримав назву на честь свого лідера, і спочатку мало переважно політичний зміст. Його автором навряд чи можна назвати одну конкретну особу, хоча, безперечно, чиїсь вуста і вимовили вперше — «махновщина». Назва одразу прижилась і швидко поширилася серед тодішнього люду: учасники руху, махновці, напевно вимовляли це слово з гордістю і викликом; вороги і опоненти — з ненавистю або презирством, намагаючись зневажити його кримінальним значенням; для населення України, особливо її південно-східних територій, це слово стало перепусткою в легенду.

Від початку науково-історичного дослідження махновщини, або ж махновського руху, термін повільно, але невпинно набував свого історичного значення, яке тривалий час не могло позбутися політичної складової. Тракткування прямо залежало від того, який напрямок історіографії репрезентував той чи інший дослідник. Скажімо, радянські історики трактували махновщину як бандитизм, соціальною силою якого були куркульські верстви українського села. Але, на відміну від апологетів білогвардійщини, комуністичні історіографи принаймні визнавали за махновцями деяку ідеологію. Історики, які представляли російський націонал-патріотичний напрямок, визначали рух як кримінальне явище, бандитизм тощо. Характеристика махновщини, що давалась українською діаспорною історіографією, не набагато відрізнялася від оцінок епігонів білого руху. Щоправда, українські дослідники визнавали повстанську

природу махновського руху, хоча й не вважали махновців, ясна річ, національно свідомими патріотами.

Виник також історіографічний напрямок, який взявся захищати махновщину. Він не був представлений професійними істориками і також був політично ангажованим, адже мав коріння в анархістському середовищі емігрантів з України і Росії. До речі, приклав руку до цього й сам Н. Махно, випустивши у Парижі декілька книг своїх спогадів. Апологети махновщини трактували цей рух винятково як збройний повстанський селянський рух України з ідеологічними засадами анархізму.

Сучасна історіографія в цілому намагається уникати політичної ангажованості, визначаючи махновщину як справді селянський повстанський збройний рух, основною зоною дії якого була Південно-Східна Україна. Ідеологія руху базувалася на синтезі селянської суспільної свідомості і анархо-комуністичних теорій у власній інтерпретації безпосередніх керівників махновщини.

Махновщину як явище не можна досліджувати, вихопивши з контексту Першої світової війни і революції на теренах Російської імперії. Лише два види війни — громадянська і національно-визвольна — характеризуються широкою участю у них цивільного населення. Українська революція 1917–1921 рр. має елементи і громадянської, і національно-визвольної. Махновський рух, який дуже активно проявив себе у революції, вочевидь, має найбільше право називатися народним. Жодна з інших політично-військових сил не спиралася на таку серйозну народну ініціативу, хоча, звичайно, слід враховувати, аграрний характер країни, в якій селянство було більшістю населення. Більшовицькі армії, скажімо, досягли значної чисельної переваги над своїми ворогами не в останню чергу за рахунок жорсткого примусу і масового терору проти широких верств населення.

Сучасна відповідна історіографія фактично має тільки одну серйозну проблему — визначення національної належності такого політичного явища, як махновщина. Учасниками якої революції вважали себе Махно і махновці — російської чи української? Махно мав свідомість світовою революцією і оперував інтернаціональними категоріями. Свою армію він свято вважав рушійною силою цієї — так званої

третьої — революції, тому, думається, російський і український контексти для нього теоретично урівнювалися. Будучи ідейним антидержавником, він свідомо ігнорував такі поняття, як українська чи російська держава, державний кордон тощо. Вважаючи себе професійним революціонером, він визнавав тільки абстрактні закони революції і свідомо ігнорував будь-яке право, зокрема міжнародне. Він був готовий ігнорувати румунські, польські, турецькі та інші кордони, розраховуючи виключно на так звану солідарність трудящих, якби ці кордони не охоронялися численними і добре озброєними реалістами-державниками. Але повним утопістом Махно все ж таки не був, тому сучасні йому реалії був змушений враховувати.

Махновщина є тим історичним явищем, яке природно поєднувало українську і російську революції. Ідеологією, кадрами, логікою і ходом багатьох важливих подій махновський рух був нерозривно пов'язаний з російською революцією, але, по суті, був українським явищем. І справа тут не тільки в географічно-територіальних ознаках. Махновщина була українським явищем за соціальними і культурно-традиціоналістськими характеристиками. Коротко кажучи, таке явище, як махновський рух, могло зародитися тільки в Україні. Так, поза межами України синхронно розвивалися процеси, багато в чому подібні до махновщини. Але бути схожим не означає бути тим самим. Отже, Махно такий же повноцінний персонаж української революції, як М. Грушевський і П. Скоропадський, В. Винниченко і Є. Петрушевич, С. Петлюра і Н. Григор'єв. Він не був українським державником і національно свідомим патріотом, але був абсолютною даністю свого часу, що цілком і повністю пояснюється тодішнім історичним контекстом.



**Бюст Махна.**

*Запорізький обласний  
краєзнавчий музей*

# У СЕРІЇ ЧИТАЙТЕ ТАКОЖ:

